

Микитюк О. Р.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету “Львівська політехніка”

“ВИХОВАННЯ ХАРАКТЕРІВ І НИЩЕННЯ БЕЗХАРАКТЕРНОСТІ” КРІЗЬ КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ДОНЦОВИХ ТВОРІВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню максими *характер* у мовно-політичному лексиконі Д. Донцова. На основі когнітивного аналізу доведено, що максима *характер* є важливим елементом ідіостилу мислителя, а значеннєве навантаження поданої максими сприяє формуванню державницького мислення. Матеріалом дослідження є публіцистика Д. Донцова. У роботі запропоновано визначення поняття “максима”, що має мовно-політичне та екзистенційне спрямування і дає власне авторську оцінку ситуації. У процесі аналізу встановлено, що найважливіший чин для народу – це сильний характер, а твердинею для морально непохитної особистості є гасло “Виховання характерів і нищення безхарактерності”. Доведено, що плекання характерів повинно мати за основу героїчні твори з українського минулого. На основі праць Д. Донцова простежено когнітивно-прагматичний елемент мислення, коли автор не лише передає знання, а й відтворює позицію борця. У статті показано, що максима *характер* є продовженням максими *воля*, оскільки для формування характеру важливо не зійти з обраної дороги та обстоювати любов до своїх національних цінностей. Як можна спостерегти, публіцистика мислителя переконує в необхідності вольового чинника характеру. Однозначно, що Д. Донцов часто позитивну людину отожднює з характером, а відсутність характеру він номінує лексемою “збиранина”. Прикметне поєднання лексем *ідея*, *мужва*, *характер* є основою для розуміння мовно-політичного світогляду. Отож цілісність та сила характеру – це комплекс інтелектуальних, моральних, емоційних рис, які формують сильну особистість. Важливо, що на основі максими *характер* показано вади українського народу, наприклад, догоджання вищим за статусом, що призводить до безхарактерності. Когнітивний аналіз дозволив проілюструвати державотвірні ідеали Д. Донцова та його чітку позицію у виборі правди та вихованні характерів.

Ключові слова: максима *характер*, когнітивний аналіз, мовно-політичний світогляд, Д. Донцов.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Когнітивний напрям дослідження дозволяє показати мовно-мисленнєву практику певного автора з проєкцією на національну свідомість.

Інтелектуально-вольова постать Д. Донцова є предметом вивчення численних гуманітарних студій, зокрема, активно опрацьовують його твори історики, літературознавці, філософи, політологи. Показовою для формування українськоцентричної оптики є характеристика мовної компетенції Д. Донцова. Отож аспект лінгвоперсоналогії крізь призму когнітивістики дозволяє проаналізувати максиму *характер* як мовно-політичний

знак, який є стрижневим у вихованні національної особистості (це є науковою новизною роботи). Вивчення максими *характер* у когнітології відтворює не лише вроджені властивості людини, а й ті суспільно-політичні чинники, що є істотними для утвердження національного характеру та державницького мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з поданої теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Мовно-політичний світогляд Д. Донцова потребує розгляду в царині прагматики, семасіології, лінгвістики тексту, термінології тощо. Пропоноване когнітологічне дослідження має виразно антропоцентричний характер, відтак дозволяє пізнати та відтворити мовленнєво-психічну характеристику людини, її світоглядіві переконання та суспільно-політичне мислення.

Базовим підґрунтям для розвідки є набутки О. Селіванової, які дають розуміння когнітивно-ономасіологічного аналізу на основі концептного аналізу [1, с. 409–421; 2]. Ціннісні складові аналізованої лінгводисципліни розкрито через когнітивний та комунікативно-прагматичний аспекти оцінки [3; 4]. Важливими для роботи є праці І. Голубовської, яка, розглядаючи етнолінгвістику, торкається концептів як інтелектуально-оцінних компонентів мови [5, с. 93–126, 147–153] та здобутки М. Скаб, оскільки авторка концепти сакральної сфери вмотивовує через когнітивний аналіз [6].

Когнітологія як наука невіддільно пов'язана з лінгвоперсоналогією [7; 8; 9; 10; 11], що показує особистість як синтез ментальних, духових та розумових цінностей. Дотичними для дослідження є праці з лінгвокомунікації, яка розгортає систему розуміння мовної дійсності через базові компоненти [12] тощо.

Формування мети статті. Мета роботи: показати, як максима *характер* формує політично актуальний лексикон Д. Донцова, що є результатом когнітивного чинника мовної свідомості. Відповідно до поставленої мети завданням є охарактеризувати максиму *характер* як важливий елемент ідіостилу Д. Донцова, подати значеннєве навантаження максими *характер* у публіцистиці мислителя, показати мовно-політичний світогляд Д. Донцова на тлі суспільно важливих історичних подій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інтелектуалізм, політична мобільність та гострота висловлювання Д. Донцова є результатом когнітивної діяльності, у якій переплітаються та схрещуються численні соціальні, політичні, культурні, психологічні, філософські та інші чинники. На переконання І. Долі, “вивчення знань, що використовуються в процесі мовного спілкування, розглядається як один з провідних напрямків когнітивної науки” [3, с. 95]. Вагомість когнітивного аналізу визначають передусім концепти, які первісно співвід-

носилися з українськими ментальними символами, зафіксованими в народній творчості (*душа, доля, любов, калина, хата* та численні інші). Оскільки кожен з авторів інтерпретує світ по-своєму, привносить у нього свої ідеї, то поняття концепту щоразу зазнає змін. На сучасному етапі наповнення концепту значно розширилося, і тепер до таких мовних символів зараховують концепт *політика* [13], концепт *ув'язнення* [14]. Цікаво, що у сучасній лінгвоперсонології маємо концепт *Петербург*, концепт *Даль* для розуміння ментального сенсу цих понять у щоденникові Т. Шевченка, що пов'язано «із низкою відповідних асоціацій, що виникають в авторській свідомості в процесі сприйняття довкілля» [8, с. 288].

У роботі на базі когнітивного аналізу пропонуємо змінити вертикаль вивчення когнітивних напрямних, тобто замість терміна «концепт» запропонувати термін «максима». Отож «максима» – це мовленнєвий знак, що має мовно-політичне та екзистенційне спрямування і дає власне авторську (не колективну як концепт) оцінку ситуації. Прикметним у цьому визначенні є акцент на ідейній спрямованості, що змінює розуміння суспільно-політичної ситуації.

Максими Д. Донцова вкрай промовисті, позаяк це *характер, мужність, мудрість, благородство, сила* – себто чесноти, які є стрижнем існування нації. Семантично доповнена як позитивними, так і негативними характеристиками є максима *характер*.

У системі сьогоденної освіти (коли історія України, українська мова, політологія стали необов'язковими предметами у вишах) цінним є досвід мислителя, який позиціонує найважливіший для народу чин – це виховання характеру. Д. Донцов доводить, що українці завжди дбали про те, як дати молоді знання з різних предметів, натомість твердиною для існування держави має бути морально непохитна особистість з чільним гаслом: «Виховання характерів і нищення безхарактерності» [15, т. 4, с. 62]. Прикметно, що кристалізування характерів (за публіцистом) повинно базуватися на творах з героїчного національного минулого. Для прикладу він неодноразово наголошує, що твори Р. Кіплінга виховали британця, бо були сповнені шляхетности, героїзму, патріотизму, гумору та об'єднані ідеєю любові до батьківщини. Відтак формування характеру має бути тривалим процесом, оскільки державницькі прагнення та навички боротьби з ворогом повинні стати стабільними, а не випадковими діями в певній ситуації. Варто наголосити, що показовою щодо потреби сильного характеру є українська народна творчість, яка донесла до нас правило: «Якщо твої плани розраховані на рік – сій просо, якщо на десятиліття – сади дерева, якщо ж твої плани розраховані на віки – виховуй людей» [16, с. 8].

Націєцентричне спрямування творів Д. Донцова творить приголомшливо вартісна метафора «сталити *характери*». Лексема *сталити* в розумінні великого публіциста – це повірити в свою справу, мислити великими категоріями, скріпити дух, зробити його (дух) відпорним до чужих ідей, бо «сорок мільйонів не є великою нацією, коли вони стоять на колінах» [15, т. 6, с. 128]. *Стояти на колінах* – це у виразненні для тих, хто вміє поступатися власними принципами, натомість мислитель завжди пропонує заглиблюватися в ідеї та дії козацького та гетьманського минулого, яке формувало сильні особистості. Оцінний компонент у працях Д. Донцова відтворено через маркери *вогонь, зброя* що є символами української етнокультури

[17, с. 104–106, 239–240] та демонструють позицію борця. Варто нагадати про мілітарні напрямні маркеру *характер* у наших класиків, наприклад, «Слово, моя ти єдина зброя» (Леся Українка), «Вогонь запеклих не пече» (Т. Шевченко), «Не дай пропасти на чужині, В неволі вольним козакам!» (Т. Шевченко), «Лиш боротись – значить жить» (І. Франко), тобто українські письменники завжди наголошували на твердості характеру, бо формувати характер – це ставати на боротьбу проти зла та неправди. Про міцність характеру твердить і українське прислів'я «боятися нещастя – щастя не бачити».

Особливе значення має вживання максими *характер* як лексичної одиниці, що відтворює видатну цілісну особистість. У цьому випадку всі семантичні характеристики лексеми *характер* (сукупність властивостей людини, індивідуальність, позитивна чи негативна характеристика) набувають вершинних ознак. Максима *характер* лінійно продовжує максиму *воля*, бо Д. Донцов впевнений, що важливим для характеру є «формування чинника волі», здатність «не дати зіпхнути себе з раз обраної дороги», вміння «реагувати нехитно і моментально» на подразнення ззовні, плекання активної любові до свого» [15, т. 3, с. 235].

Як можна спостерегти, твори Д. Донцова переконують у необхідності виробляти характер. Однозначно, що поєднання лексем *ідея, мужва, характери* формує ударну хвилю для увиразнення мовно-політичного світогляду. Зокрема, лексема *мужва* має або зневажливе значення, або переносне. Відтак протиставлення *мужви* та *характерів* є базовим для розуміння руху вперед. Отже, мовна компетенція Д. Донцова дозволяє ототожнити людину з характером. Відтак автор констатує, що на Заході починається «доба героїзму, віри й *характерів*» [15, т. 6, с. 30], а відсутність характеру він номінує лексемою «збиранина». За словами мислителя, «треба не «ідеї», а *характерів*. Треба не лише «мужви», а й штабу, без якого найліпша «мужва» стає збираниною» [15, т. 3, с. 278]. Також маємо максиму *характер* у поєднанні з лексемою *прикмета*, бо Д. Донцов говорить про «*прикмети характеру*» [15, т. 9, с. 269], які важливо бачити та формувати. Як особливість, істотна ознака, безперечна присутність, вияв чогось [18, т. 7, с. 640] лексема *прикмета* додає конотативного забарвлення до публіцистики та впливає на читача (пор: фразеологізм *мати (бути) на прикметі*). Отож цілісність та сила характеру – це комплекс інтелектуальних, моральних, емоційних рис, які формують духову й духовну особистість.

Поряд з позитивними лексемами-увиразнювачами максими *характер*, маємо і лексеми, що показують руйнівну дію характеру, що відтворює аналізована максима. Отож когнітивний ряд *нищення характеру* репрезентують похідні *ламати характер, розбецуються характери, нидіють характери, відсувати характери, замість характерів* [15, т. 3; 15, т. 4; 15, т. 5; 15, т. 6; 15, т. 7], що створюють семантичне навантаження тексту. Оцінні компоненти, себто осуд, несхвалення чи, навпаки, підтримка у творах мислителя скеровують читача до виховання характеру і руйнування безхарактерності.

Д. Донцов не замовчує вад українського характеру, він їх, без перебільшення, випікає своєю політичною есеїстикою. У публіцистиці мислителя зневажено такі риси характеру, як догодження вищим за статусом та принцип масовості, що відтворюють такі тези: «*відсувають характери*, лишают наймитів кліки» [15, т. 7, с. 329], «*замість характеру*, не раз безхарак-

терність є “мило виджена” [15, т. 4, с. 61]. Прикметно, що через бінарну опозицію (*мир – війна*) та позитивно марковані слова *відвага, слава* наші прислів'я та приказки донесли нам кризь віки не жаль і тугу за чимось втраченим, не слабкість характеру, а героїчний чин: “Хочеш миру – готуйся до війни”, “Хто сміливо ворога б'є, про того слава не вмере”, “На воротах слава не висить”, “Відвага мед п'є”.

Когнітивна характеристика дозволяє відтворити картину світу та власний ідіостиль Д. Донцова. Наприклад, через смислове наповнення творів мислителя можна усвідомити суть імперії СРСР, яка мала за мету знесилити українців, обезвладнити провідну верству та морально поневолити народ. У висліді лексична одиниця *ламати характер* показана через таке бачення ситуації: “В атмосфері торгів і переторгів у залі, де продаються старі речі, *ламалися характери*, дрібніли плани і заміри, карлючилися гордість, зникав страх перед нами у ворога; топилося завзяття в дріб'язковій надії, яка зростала разом зі зростом погорди до нас червоного Великого Інквізитор” [15, т. 6, с. 126] (червоний інквізитор – це постать Леніна).

Прийняття до обставин у Д. Донцова викликає огиду. Мислитель пояснює наслідки морального пониження, бо, коли “*розбежуються характери*, виявлюється думка, ціла ментальність нації спихається на нижчий щабель” [15, т. 6, с. 127]. Конотативно насаженою є максима *характер*, підсилена лексемою *нидити* (себто вести бездіяльне, позбавлене мети, смислу, духовних інтересів життя; животіти) [18, т. 5, с. 409] та власною назвою *Ефіял*, що символізує зрадництво. “Наша улегливість обставинам, страх боронити власне середо, нездатність дихати повітрям конфлікту, наша відроза до “рішучих формул” і боягузливості думки потягає за собою страшні наслідки. Вона забезпечує тріумф Ефіялів, а на цілу добу кидає понуре світло занепаду й анемії. В сій атмосфері гинуть найліпші пориви, нидіють характери, в м'якотілії і розпливчастій масі збайдужливих і зневірених вмирає думка” [15, т. 3, с. 288].

Твори Д. Донцова дають вагоме розуміння максими *характер* кризь оптику когнітивного аналізу. Моральний та вольових чинник характеру формуватиме людину-державника, натомість безхарактерність – це руйнівна вада, суть якої роздвоєність, невміння вибрати щось єдино правильне, залежність від зовнішніх обставин, відсутність цілі, позбавлення стійкості – тобто складові, що ніколи не дозволять сформувати державницьку позицію. Вагомим чинником є сила характеру, яка виявляється в умінні йти до мети, мати чітку позицію, непохитні переконання, “не заражатися” (Д. Донцов) невдачею. Отже, максима *характер* у творах Д. Донцова – це відтворення державотвірної функції мови.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Когнітивістика як базова складова мовомислення показує ідеї Д. Донцова, які формують державницькі напрями української політики. Великий публіцист максимом *характер* не лише увиразнює лексикографічну характеристику цієї лексичної одиниці, а наповнює її конотативно промовистими ознаками, висловлює або чітко позитивну характеристику (*потрібно характерів*) або відверто негативну (*нидять характери*).

Кризь призму максими *характер*, яка дає політичну оцінку ситуації, доведено, що найважливішим у становленні сильної особистості є гасло “Виховання характерів і нищення безхарактерности”. Відтак гартування характеру, яке варто поширювати

на молодь, стає базою доля форми поведінки, тому максима *характер* отримує своє семантичне наповнення через передачу знань іншим поколінням.

На основі матеріалу, наявного в творах Д. Донцова, можна реконструювати сутність характеру особи, яка є визначальною для української ментальності. Ідея мислителя виробляти характери стосується засадничо важливих дій, наприклад, не зійти з обраного шляху, вміти любити національні цінності.

Більшість позитивних оцінок сутності характеру в Д. Донцова показано через антропоцентричні складові, оскільки сила характеру, його позитивні риси та інтелектуальні напрямні слугують базою для побудови держави. Натомість негативні риси характеру людини зазвичай породжують безхарактерність, яка є вадом.

Когнітивно-прагматичний аспект дослідження максими *характер* відтворює мовомислення автора, показує позицію борця, ілюструє моральну спрямованість твору, дає емоційну оцінку ситуації, увиразнює чин українського героїчного минулого, інформує та впливає на читача. Формування національного характеру неможливе без полум'яної публіцистики Д. Донцова.

Перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку полягають у творенні мовного портрету Д. Донцова на базі ментального розуміння максим *сила, віра, мужність, мудрість, благодество*.

Література:

1. Селіванова О. О. Концептуальне моделювання і когнітивно-ономасіологічний аналіз *Вісник Черкаського університету*. Серія: Філологічні науки. 2017. № 2. С. 3–12.
2. Селіванова Е. А. Когнитивная ономасіология : монографія. Киев : Фитосоцицентр, 2000. 248 с.
3. Доля І. Когнітивний та комунікативно-прагматичний аспекти формування оцінки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Серія: Філологія (мовознавство)*. Випуск 20. Вінниця, 2014. С. 94–98.
4. Шевченко І. С., Сусов І. П., Безуглая Л. Р. Абрис когнитивного вектора прагмалінгвістики. *Вісник Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. № 811. Харків, 2008. С. 3–7.
5. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія, 2-е вид., випр. і доп. Київ : Логос, 2004. 284 с.
6. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
7. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології : монографія. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
8. Космеда Т. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : монографія. Дрогобич : Коло, 2012. 372 с.
9. Микитюк О. Мовно-політичний світогляд Лесі Українки (за творами Дмитра Донцова). *Лінгвостилістичні студії: наук. журн. / редкол. : Ю. В. Громик (голов. ред.) та ін. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки*, 2021. Вип. 14. С. 89–99. DOI: <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2021-14-89-99>
10. Микитюк О. Українське провансальство в Дмитра Донцова (лінгвістичний аспект). *Наукові записки*. Вип. 175. Серія: Філологічні науки. Кропивницький : КОД, 2019. С. 461–467.
11. Фаріон І. Мовний портрет І. Пулюя (за листами мислителя) : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 216 с.
12. Супрун Л. Контент-аналітична репрезентація концептуальних детермінантів “Літературно-Наукового Вісника” (1898–1933 pp.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту*

пресознавства / Науково-дослідний інститут пресознавства. Львів, 2015. Вип. 5 (23). С. 415–421.

13. Яремко Я. Концепт *політика* в українському лінгвокультурному просторі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство*. 2012. Вип. 2 (21), 2011 – 1 (22), 2012. С. 26–47.
14. Васейко Ю. Семантичне наповнення концепту “ув’язнення” в поезіях Євгена Сверстюка. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2016. № 1. С. 8–12.
15. Донцов Д. Вибрані твори: в 10 т. / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Т. 1–10. Дрогобич: Відродження, 2011–2016.
16. Знайшов – не скач, загубив – не плач: Українські прислів’я, приказки, усталені вирази та порівняння, загадки, скоромовки, шедрівки / Упоряд. К. Л. Яницька. 2-е вид., допов. Київ: Довіра, 2007. 318 с.
17. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
18. Словник української мови: в 11 т. / редкол. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.

Mykytyuk O. “Education of characters and the destruction of characterlessness” through the cognitive aspect of Dontsov’s works

Summary. The article is devoted to the study of the maxim *character* in the linguistic and political lexicon of D. Dontsov. Based on the cognitive analysis it is proved that the maxim *character* is an important element of the idiosyncrasy of the thinker, and the meaning of the given maxim contributes to the formation of the state thinking. The material of the research

are D. Dontsov’s publicistic works. The paper approaches the definition of the concept “maxim”, which has a linguistic, political and existential direction and gives the author’s own assessment of the situation. In the process of analysis it was established that the most important act for the people is a strong character, and the stronghold for a morally steadfast personality is the slogan “Education of characters and the destruction of characterlessness”. It is proved that the nurturing of characters should be based on heroic works from the Ukrainian past. Based on the works of D. Dontsov, a cognitive-pragmatic element of thinking is traced, when the author not only transmits knowledge, but also reproduces the position of the fighter. The paper shows that the maxim *character* is a continuation of the maxim *will*, because for the formation of character it is important not to deviate from the chosen path and to defend the love to the national values. As can be observed, the thinker’s publicistic works convince of the need for a volitional factor of character. It is clear that D. Dontsov often identifies a positive person with character, and he nominates the lack of character with the token “rabble”. A noticeable combination of the tokens *idea*, *courage*, *character* is the basis for the formation of linguistic and political worldview. Thus, the integrity and strength of character is a set of intellectual, moral, emotional traits that form a strong personality. It is important that on the basis of the maxim character the shortcomings of the Ukrainian people, for example, pleasing to the highest status, are shown, which lead to the lack of character. Cognitive analysis illustrated the state-building ideals of D. Dontsov and his clear position in the choice of truth and character education.

Key words: maxim *character*, cognitive analysis, linguistic and political worldview, D. Dontsov.